

**Anna Wrzeńska, Jacek
Wrzeński**

Grób konia z Dziekanowic

Studia Lednickie 5, 103-129

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

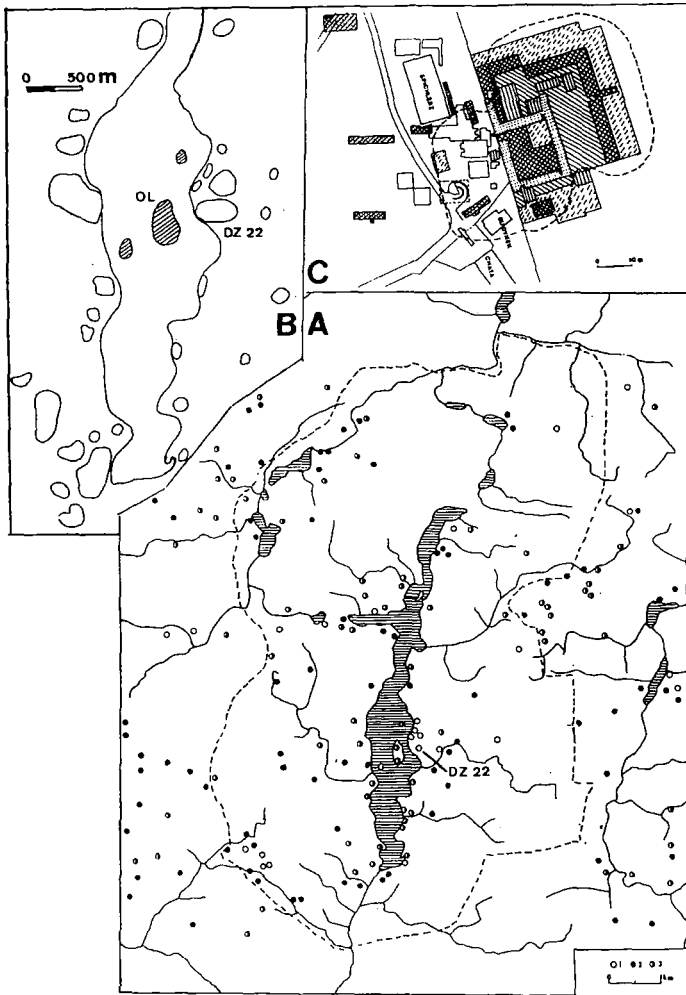
ANNA WRZESIŃSKA, JACEK WRZESIŃSKI
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

GRÓB KONIA Z DZIEKANOWIC

Jednym z najważniejszych centralnych ośrodków Polski wczesnopiastowskiej, w momencie formowania się państwa, był gród na Ostrowie Lednickim (Z. Kurnatowska 1991; Z. Kurnatowska 1993). Założony na największej wyspie Jeziora Lednickiego w czasach Mieszka I połączony był z lądem stałym dwoma mostami. Wewnątrz grodu powstał zespół architektury kamiennej (K. Żurowska 1993), a wokół niego, na lądzie stałym rozwinęła się gęsta sieć osadnicza (ryc. 1).

Najintensywniejsze badania archeologiczne regionu Lednicy prowadzono dotąd przede wszystkim na wyspie, a szczególnie wewnątrz grodu. Na przełomie lat 50-tych i 60-tych podjęto pierwsze badania podwodne w rumowisku jednego z mostów — mostu zachodniego. Natomiast w 1964 roku na wschodnim brzegu jeziora, podczas prac niwelacyjnych, odkryto kilka obiektów osadniczych (A. Nowak 1966), a także dwa groby szkieletowe datowane na okres wczesnego średniowiecza. Jednak mimo tego odkrycia systematyczne prace wykopaliskowe na tym terenie podjęto dopiero w 1977 roku. Z inicjatywy Instytutu (wówczas Zakładu) Antropologii UAM w Poznaniu region lednicki objęty został programem badań paleodemograficznych. W pobliżu odkrytych wcześniej dwóch grobów szkieletowych założono kilka wykopów celem zlokalizowania cmentarzyska. Badania, z kilkoma przerwami, prowadzono do 1986 roku. W ich wyniku wyeksplorowano 50 grobów należących do wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego datowanego wówczas na 2 połowę XI i początki XII wieku (A. J. Wrzesiński 1992). Ponowne badania wznowiono w 1991 roku z inicjatywy Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy pod kierunkiem niżej podpisanych.

Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe oznaczone jako Dziekanowice, stanowisko 22 (gm. Łubowo, woj. poznańskie) położone jest na wschodnim brzegu Jeziora Lednickiego w odległości ok. 90 m na wschód od wczesnośredniowiecznej przeprawy mostowej na Ostrów Lednicki (ryc. 1B). Groby występują na łagodnych (południowym i zachodnim) zboczach niewielkiego wyniesienia. Największa kulminacja wyniesienia wypiętrzona jest ok. 5 m nad współczesny poziom jeziora. Aktualnie możemy powiedzieć, iż obszar cmentarzyska obejmuje powierzchnię ok. 3 600 m². Systematycznie przebadano dotąd 80 – 85% tej powierzchni (ryc. 1C). Dotychczas odkryto 404 wczesnośredniowieczne groby szkieletowe datowane na okres od połowy XI do końca XII wieku, a także obiekty osady, zniszczenie której możemy łączyć

Ryc. 1. A — ślady osadnictwa z wczesnego średniowiecza wokół Jeziora Lednickiego:
 1- faza D, 2- faza E, 3 — faza D-E (wg E. Dzieciolowski 1991, ryc. 11);
 B — rejon Ostrowa Lednickiego (OL) z lokalizacją stanowiska Dziekanowice, stan. 22 (Dz 22)
 na tle osad wczesnośredniowiecznych fazy D (badania AZP);
 C — hipotetyczne granice cmentarzyska Dziekanowice 22 na tle przebadanego obszaru
 (stan — 1996 rok).

Ryc. 2. Obszar cmentarzyska (stan — lipiec 1997 rok) z usytuowaniem: grobu konia (A), grobu „pradziejowego” (B), oraz pozostałych grobów poddanych analizie C-14.

z wydarzeniami lat 30-tych XI wieku. Podczas badań wyeksplorowano także grób szkieletowy mężczyzny (oznaczony jako grób 18/92), który datowany jest na okres wpływów rzymskich (I w. n.e.) (A. J. Wrześciński 1996), oraz jamę ze szkieletem konia — grób zwierzęcy (T. Węgrzynowicz 1982, s. 26–28).

Obszar jaki obejmuje cmentarzysko przyjmuje kształt nieregularnego owalu (ryc. 1C). W strefie północnej jego centralnej partii groby występują znacznie częściej (ryc. 2). W wyniku tego niekiedy dochodzi do ich wzajemnego uszkodzenia. Tutaj

Ryc. 3. Dziekanowice, stan. 22. Rzut poziomy grobu 21/92, K — kości konia.

też zlokalizowana jest większość grobów dzieci, a także w tej partii cmentarzyska w grobach występuje większa różnorodność przedmiotów towarzyszących zmarłym (dotychczasowe wyniki badań na cmentarzysku patrz w: WSA t. 1 – 4, oraz SL t. 4 – 5). W części środkowej cmentarzyska, lecz bliżej partii zachodniej odkryto grób mężczyzny zmarłego w wieku 30 – 35 lat oznaczony jako 21/92 (ryc. 3). Mężczyzna, pozbawiony jakiegokolwiek wyposażenia, ułożony był na grzbiecie wzdłuż osi o kierunku wschód – zachód, głową skierowany na wschód. Ręce zmarłego były wyprostowane, ułożone blisko wzdłuż ciała. Zarys jamy grobowej uchwycony fragmentarycznie, był bardzo słabo czytelny. Przy lewym boku (na wysokości klatki piersiowej) wystąpił zwarty układ kamieni o średnicy od ok. 21 do 5 – 6 cm. Pod ręką lewą również kilka kamieni. Nad szkieletem (na miednicy, kościach udowych) wystąpiły większe kamienie związane jednak ze współczesnym wkopem (pod betonowe słupy ogrodzenia terenu Muzeum). Sam wkop nowożytny spowodował jedynie nieznaczne przesunięcie czaszki mężczyzny wraz z żuchwą, oraz naruszył fragment prawej strony szkieletu. Na wysokości lewego podudzia mężczyzny wystąpiła prawa gałąź żuchwy i pierwszy krąg szyjny (szczytowy) konia.

W toku dalszej eksploracji grobu mężczyzny i po powiększeniu wykopu odsłonięty został szkielet konia (ryc. 4). Jama grobowa grobu 21/92, naruszona współczesnym wkopem, spowodowała uszkodzenie jamy, a także szkieletu konia. Grób mężczyzny naruszył północno-wschodnią partię jamy grobowej konia, uszkodził jego czaszkę (w zasypisku jamy grobowej mężczyzny wystąpiło jedynie kilka bardzo małych kości łusek czaszki konia), oraz spowodował przemieszczenie pierwszego kręgu szyjnego konia.

Na głębokości 90 – 100 cm poniżej współczesnej powierzchni użytkowej (żuchwa na głębokości 112,66, miednica — 112,73 m. n.p.m., czaszka i stopy mężczyzny — 112, 81, spąg jamy grobowej mężczyzny — 112,70/112,71) wystąpił szkielet konia ułożony w porządku anatomicznym (ryc. 4 i 5). Spoczywał na lewym boku o osi kręgosłupa wzdłuż linii wschód-zachód, czaszką skierowany na wschód. Koń został złożony do regularnej, w przybliżeniu kwadratowej jamy o wymiarach 240 × 240 cm,

o lekko zaokrąglonych bokach i narożnikach (ryc. 4). Jama o wypełnisku w postaci popielato-szarego piasku wkopana została w gliniasto-piaszczysty całec. W wypełnisku oprócz drobnych pojedynczych kamieni, oraz kilku drobnych mało charakterystycznych fragmentów ceramiki (ogólnie można je zaklasyfikować na okres wczesnego średniowiecza — faza D?) brak innych kości, węgla drzewnych itp. materiału kulturowego. Szkielet konia o bardzo dobrze zachowanym kośćcu¹ spoczywał na spągu jamy (głębokość 112,52/ 112,47 m. n.p.m.) o lekko przegłębionej partii środkowej. Zarówno kończyny przednie jak i tylne wyciągnięte były prosto i ułożone równolegle. Pod dolnymi partiami kończyn przednich (pozbawionych kopyt!²) wystąpiły luźno ułożone niewielkie otoczaki (średnica od 6 do 12 cm). Pojedyncze kamienie wystąpiły także na spągu jamy w pobliżu kończyn tylnych, oraz pod miednicą. Nad szkieletem, na wysokości klatki piersiowej leżały dwa duże głązy granitowe o średnicy 60–70 cm (ryc. 4 i 5). Szkielet należał do ogiera zmarłego w wieku 15–18 lat, o wysokości w kłębie ok. 142 cm. Na skutek silnego tarcia deformacji mechanicznej uległy powierzchnie lewego i prawego zęba przedtrzonowego żuchwy³. Dotychczasowe badania Ostrowa Lednickiego dostarczyły liczne zwierzęce materiały kostne. Na podstawie analiz szczątków kości konia wyróżniono dwie kategorie wysokościowe. Przeważały konie niskie zaliczane do kategorii małych (120–128 cm w kłębie) i mniej niż średnie (128–136 cm) (Sz. Godynicki i in. 1993, 23–4, tab. 11, a także D. Makowiecki 1997). Omawiany przykład konia o wysokości ok. 142 cm zaliczyć można do kategorii o znacznej wysokości. Ogólnie we wczesnym średniowieczu obserwuje się stopniowe zwiększanie się procentowego udziału koni o większej wysokości (H. Kobryń 1984).

Układ stratygraficzny obszaru, gdzie odsłonięte zostały omawiane groby, nie rysował się jasno. Liczne wkopy współczesne, oraz gęste zadrzewienie zakłóciły czytelność stratygrafii. Wzajemna relacja grobu mężczyzny i grobu konia była jedyną wskazówką przy określaniu chronologii. Grób mężczyzny (pozbawionego jakiegokolwiek przedmiotu) należy do wczesnośredniowiecznego cmentarzyska datowanego na okres od połowy XI do końca XII wieku. Na starszą metrykę grobu konia wskazuje zaobserwowana sytuacja, gdzie grób 21/92 naruszył północno-wschodnią partię jamy uszkadzając jednocześnie czaszkę konia.

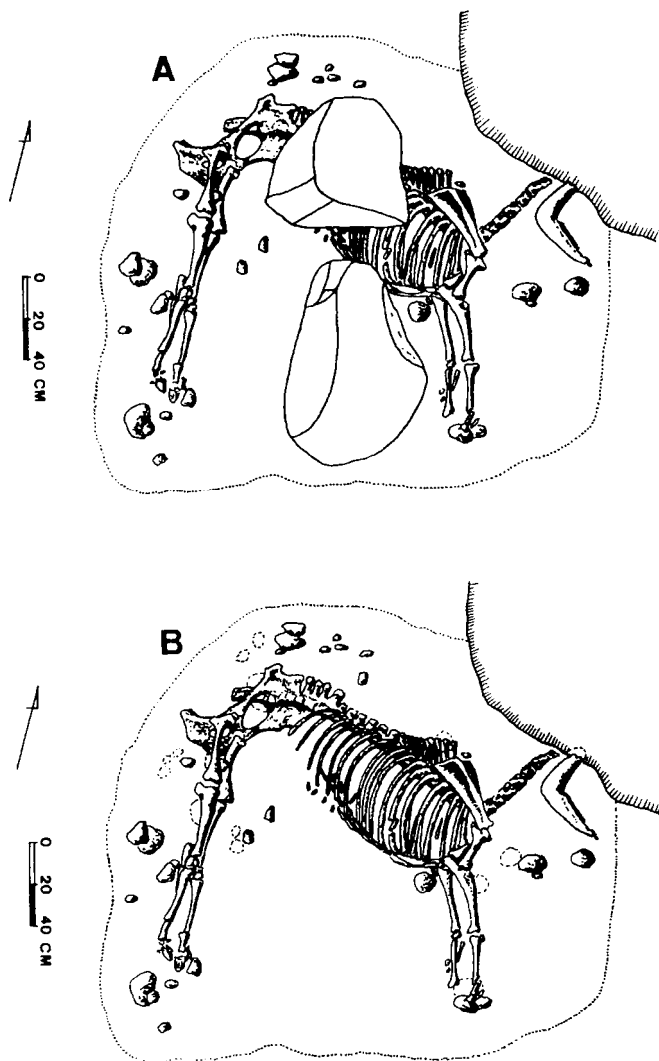
Słabo czytelna stratygrafia, mała ilość źle zachowanego materiału kulturowego umożliwiły jedynie określenie chronologii względnej. Celem przybliżenia datowania pobrano próbkę kości konia i przekazano do oznaczenia metodą radiowęglową⁴. Na omawianym stanowisku podczas badań w sezonie 1992 roku odkryto grób szkieletowy (grób 18/92), stratygrafia którego również wskazywała na okres poprzedzający fun-

¹ Po odsłonięciu szkieletu pomiarów *in situ* dokonał archeozoolog dr inż. Daniel Makowiecki, który także wykonał szczegółową analizę osteologiczną (patrz D. Makowiecki, M. Makowiecka w tym tomie)

² Zarówno sposób usunięcia kopyt jak i przyczyna dla jakiej to uczyniono trudno wytłumaczyć. Być może przyczyną usunięcia była chęć odzyskania podków okuwających przednie kopyta. Jednak czy możliwe byłoby usunięcie kopyt bez pozostawienia śladów mechanicznego ich usuwania?

³ Obserwacja dr inż. D. Makowieckiego (patrz ryc. w: D. Makowiecki, M. Makowiecka w tym tomie).

⁴ Analizy wykonano w Laboratorium C-14 Politechniki Śląskiej w Gliwicach przez pozostającego w naszej wdzięcznej pamięci Pana Profesora dra hab. Mieczysława F. Pazdura i Panią Profesor dr hab. Annę Pazdur której serdecznie dziękujemy.

Ryc. 4. Dziekanowice, stan. 22. Rzut poziomy grobu konia: A — przed zdjęciem kamieni, B — po zdjęciu kamieni przykrywających.

kcjonowanie zarówno cmentarzyska jak i osady (A. J. Wrzesiński 1996). Mając świadomość, iż analizie C^{14} poddawane są kości będące trudnym materiałem diagnostycznym, oraz że badane stanowisko pochodzi z wczesnego średniowiecza, okresu stosunkowo młodego, do badań przekazano łącznie pięć prób, gdzie materiałem diagnostycznym były fragmenty szkieletów (tabela 1).

Tabela 1.
Konwencjonalne daty radiowęglowe prób ze stanowiska Dziekanowice,
stan. 22

Lp.	Nazwa próbki	Nr lab.	Wiek BP
1.	Dz. 22 grób 18/92	Gd-6926	1890 ± 100
2.	Dz. 22 Koń	Gd-10067	1100 ± 130
3.	Dz. 22 grób 9/92	Gd-10208	1030 ± 70
4.	Dz. 22 grób 21/92	Gd-10209	1210 ± 170
5.	Dz. 22 grób 59/94	Gd-10206	800 ± 80

Niewielka ilość kolagenu uzyskana z pobranych prób zmusiła do zastosowania dodatkowych zabiegów laboratoryjnych⁵. Procedury te, a także sam materiał poddany analizom pochodzący z obszaru upraw rolnych, porośniętego bujnie roślinnością z nowożytnymi wkopami powodują, iż wyniki obarczone są pewnymi błędami. W wyniku przeprowadzonych analiz otrzymaliśmy szereg dat z których większość można odnieść do okresu wczesnego średniowiecza. Zaprezentowane w tabeli 1 datowanie należy traktować jako wskaźniki odnośnie wzajemnych relacji chronologicznych poszczególnych prób poddanych analizie. Na stanowisku Dziekanowice 22 otrzymane wyniki pozwalają wyróżnić trzy horyzonty chronologiczne. Do najstarszego można zaliczyć grób 18/92 określany jako „pradziejowy” (A. J. Wrzesiński 1996), którego chronologia odpowiada okresowi wpływów rzymskich. Natomiast pozostałe (w tym grób konia) mieszczą się w przedziale chronologicznym wczesnego średniowiecza. Wśród nich, mimo stosunkowo dużych przedziałów niepewności, można wyróżnić dwa horyzonty: starszy — grób konia, grób 9/92, grób 21/92, oraz młodszy — grób 59/92. Grób 21/92 o znacznej rozpiętości otrzymanych dat uległ naruszeniu przez wkop nowożytny, co mogło mieć wpływ na otrzymany wynik. Natomiast grób 9/92, leżący niedaleko obu grobów (konia i 21/92) zlokalizowany jest w północnej partii części środkowej (ryc. 2). Jest to partia gdzie groby występują w trzech poziomach, co świadczy o dłuższym okresie użytkowania tej partii nekropolii. Grób 9/92 należy do najniższego poziomu i można go łączyć z najstarszą fazą cmentarzyska. Natomiast grób 59/92 położony jest w partii północno-wschodniej cmentarzyska, w odległości ok. 25 m od omawianych grobów konia i mężczyzny. Występujące w tym rejonie groby rozmieszczone są gęsto, w dwóch — trzech poziomach, niekiedy uszkodzając się wzajemnie. Grób 59/94 można łączyć z młodszą fazą cmentarzyska (por. ryc. 2).

Omawiany grób konia chronologicznie można łączyć z okresem funkcjonowania

⁵ Pomiary koncentracji radiowęglu z zastosowaniem procedury rozcieńczania izotopowego (z komentarza wyników profesora M. F. Pazdura).

Ryc. 5. Dziekanowice, stan. 22. Szkielet konia po zdjęciu kamieni.

osady przypadającym na 2 połowę X i 1 połowę XI wieku. Zlokalizowana na wschodnim brzegu jeziora Lednickiego należała do zespołu osadniczego jaki funkcjonował w okresie największego rozkwitu lednickiego grodu — rezydencji. Zniszczenie rezydencji, wraz z jej zapleczem osadniczym, łączy się na ogół z okresem kryzysu państwa piastowskiego w latach 30-tych XI wieku. W momencie odradzania się osadnictwa na wyspie i wokół niej w miejscu zniszczonej osady, na wschodnim brzegu jeziora, powstaje cmentarzysko. Grób konia, prawdopodobnie dzięki widocznym na powierzchni kamieniom, omijany był podczas zakładania kolejnych grobów zmarłych mieszkańców rejonu Lednicy. Być może, w miarę upływu czasu, wielkość samej jamy uległa zapomnieniu. Dlatego też jeden z grobów (21/92) naruszył jamę i uszkodził czaszkę złożonego w niej konia. Wzajemna relacja zarówno przestrzenna jak i funkcjonalna obiektów osady i grobu konia nie są w pełni jasne. Utrudnia je słabo rozpoznany

zasięg osady wczesnośredniowiecznej, a przede wszystkim niwelacja terenu i jego obecne zdrzewienie. Aktualnie można powiedzieć, iż grób konia znajdował się w południowo-wschodniej partii osady. O ile w ogóle był z nią związany.

Interpretacja omawianego grobu konia nie jest łatwą i w chwili obecnej nie może być jednoznaczna. Spośród zwierząt koń należy do najstarszych bliskich towarzyszy człowieka. W długotrwałej historii wzajemnych kontaktów charakter jego obecności obok człowieka jest wieloraki. Bogata symbolika konia w wielu kulturach powodowała, iż zajmował on ważne miejsce w wierzeniach i mitologii wielu kultur (W. Kopaliński 1990, s. 157 – 161; A. M. Kempiański 1993, s. 230 – 231). Sam koń nie był obiektem kultu⁶. Pełnił jednak ważne funkcje w obrzędach, magii, a także podczas wróżenia (Z. Rajewski 1973; 1974; S. Piekarczyk 1979, s. 174 – 176; A. Gieysztor 1982, s. 97 – 8; W. Szafranski 1983, s. 139 – 143; H. Łowmiański 1986, s. 172, 176, 177; S. Urbańczyk 1991, s. 88 – 89, 118, 154; A. L. Miś 1997, s. 121 – 122; L. P. Słupecki 1998, s. 129 – 154). Koń był często rumakiem bóstw i siłą pociągową ich pojazdów. Dzięki temu uważany był za pomost między bóstwami a ludźmi. Na terenie Słowiańszczyzny aspekt pośrednictwa, czy może wstawiennictwa widoczny jest w szeroko rozpowszechnionych tzw. ofiarach zakładzinowych (Z. Hilczer-Kurnatowska 1982, s. 52 – 4; A. Caune 1995; B. Gediga 1996). Fragmenty konia (zwłaszcza jego czaszkę) umieszczano pod nowo wznoszonymi wałami obronnymi, pod obiektami mieszkalnymi, a także w obiektach o charakterze kultowym (?). Zwyczaj ofiary zakładzinowej, związany z zakładaniem nowej siedziby, łączy się z początkiem nowego życia, nawiązując do mitu początku (M. Eliade 1993, s. 79 – 83). Zwyczaj ten funkcjonował dość powszechnie przez dłuższy okres czasu, a jednym z przykładów mogą być XII-wieczne chaty z Ostrowa Lednickiego (J. Leśny 1974; J. Górecki i in. 1994, s. 35 – 6).

Wizerunki konia znane są z najstarszych malowideł naskalnych. W sztuce wczesnego średniowiecza są obecne m. in. w postaci różnego rodzaju wyobrażeń plastycznych przedstawianych w drewnie, metalu, glinie, bursztynie. Z terenu Polski do najstarszych znalezisk „konia” należy zuchwa pochodząca z Dziadowej Skąty, którą łączy się z wierzeniami ludności środkowego paleolitu (W. Hensel 1973, s. 19 – 20). Pochówki koni zarówno ciałopalne jak i szkieletowe (w tym cząstkowe) znane są od neolitu aż po średniowiecze (K. Świeżyński, P. Wyrost 1973; T. Węgrzynowicz 1982, s. 165 – 7). Znajdowane na osadach i cmentarzyskach mogą się łączyć z wierzeniami, ale mogą też być wynikiem pobudek czysto emocjonalnych. Możemy przypuszczać, iż niektóre z koni będąc ulubionymi zwierzętami doczekały się specjalnego traktowania po swojej śmierci. Pochówki zwierzęce (w tym koni) mogą spełniać funkcję grobów zastępczych — zwierzę zamiast człowieka.

W niektórych rejonach Europy w okresie wpływów rzymskich na cmentarzyskach zauważyć można nasilenie się zwyczaju w postaci pochówków koni. Obserwuje się wspólne groby człowieka i konia, a także groby koni zakładane w pobliżu grobów ludzkich (M. Müller-Wille 1970 – 1971; J. Jaskanis 1974; W. Szymański, E. Dąbrowska

⁶ O sile kultu konia, zwłaszcza o białej maści, tkwiącym w naszej podświadomości może świadczyć jedna z opowieści Andrzeja Wajdy. Podobno samotna szarża białego konia w filmie „Lotna” była niekontrolowanym przypadkiem na planie filmowym. Jednak jako znakomicie pasująca do naszych wyobrażeń znalazła się na taśmie filmowej. A legenda dodała temu „przypadkowi” dodatkowych znaczeń.

1979; T. Węgrzynowicz 1982; H.-H. Müller 1985; T. Baranowski 1996). Wspólne groby człowieka i konia, oraz celowe groby koni są dowodem bliskiej więzi łączącej człowieka i konia. Specjalne traktowanie konia podkreśla dodatkowo oporządzenie wraz z którym zwykle go chowano. To wszystko wynika z roli jaką człowiek powierzył koniom. Koń służył przede wszystkim warstwowi militarnie aktywnym, związany był z grupą wojowników, rycerzy. Była to zwykle grupa zajmująca uprzywilejowaną pozycję.

We wczesnym średniowieczu na niektórych terenach Europy w obrębie cmentarzysk (ale nie tylko) w grobach pojawiają się fragmenty koni. Są to części określane jako niekonsumpcyjne i łączy się je z rytualnym uśmiercaniem i rytualną ucztą po śmierci jeźdźca (E. A. Chalikowa 1976; C. Ambros, H.-H. Müller 1980; C. Ambros 1991; M. Hanuliak 1994, s. 29 – 30).

Z terenu Polski wczesnopiastowskiej jak dotąd brak grobów z końmi (choćby cząstkowymi), a do wyjątków należą groby z elementami rzędu końskiego (np. w Ciepłym wystąpiły części wędzidła, siodła i uzdy — J. Żak 1957, s. 165, natomiast w Lutomiersku czapraka i siodła — A. Nadolski i in. 1959, s. 58 – 59). Archeologicznymi świadectwami istnienia konnych oddziałów zbrojnych w okresie formowania się państwa polskiego mogą być groby z ostrogami, a także z innymi elementami uzbrojenia (Z. Kuratowska 1991a, s. 83 – 5, ryc. 1). Sporadyczne groby z oporządzeniem jeździeckim łączy się z obcym żywiołem — koczownikami węgierskimi, lub bliżej z Kabarami (A. Koperski, M. Parczewski 1978; A. Koperski 1982; T. Lewicki 1988, s. 80, 82 – 3).

Mimo bez wątpienia szczególnego stosunku człowieka do konia nie ograniczono się jedynie do jego rytualnej konsumpcji (J. Pyrgała 1973, s. 486; M. Dembińska 1975, s. 217 – 220). Jednak stosunkowo niewielki odsetek pokonsumpcyjnych szczątków konia jaki spotykamy na osadach (grodach) wskazuje, że nie był to zwyczaj powszechnie praktykowany. Można przypuszczać, iż konsumpcji podlegały zwierzęta padłe, a być może do ich konsumpcji dochodziło jedynie w chwilach kryzysu żywieniowego. Dla przykładu można powiedzieć, iż na Ostrowie Lednickim w okresie funkcjonowania rezydencji pokonsumpcyjne szczątki konia stanowią znikomy odsetek (przy nieco większym na podgrodziu), natomiast po połowie XI wieku w okresie tzw. kasztelańskim dochodzi do jego nieco większej konsumpcji (D. Makowiecki 1997).

Bez wątpienia koń złożony w jamie ze stanowiska Dziekanowice 22 należy do rzadszych znalezisk grobowych. Jego wyjątkowość polega m. in. na: anatomicznym układzie w specjalnie przygotowanej jamie, pieczętowitości ułożenia przy jednoczesnym braku kopyt przednich, znacznej wysokości⁷, wytarciu kłów (możliwość noszenia wędzidła), braku śladów „kulinarnych” lub choćby skórowania, braku wyposażenia (oporządzenia, ogłowia itp.), zaznaczeniu głazami miejsca pochówku. Można domniemywać że pochowane w specjalnej jamie zwierzę — koń spełniało przez długi okres czasu (wiek konia określono na 15 – 18 lat) ważną funkcję. Dla właściciela — użytkownika koń ten był na tyle ważnym, że nie tylko pochował go bardzo starannie, ale dodatkowo oznaczył dwoma głazami.

⁷ Przy analizie wzrostu bydła neolitycznego w Złotej zaobserwowano, iż kastrowane bydło cechował większy wzrost (A. Lasota-Moskałewska 1977, s. 119 – 120; 1997, s. 20). Ten nadmierny wzrost mógł być hamowany pracą fizyczną. Być może w przypadku Złotej mamy do czynienia z grupą bydła specjalnie wyselekcjonowaną dla celów kultowych? Uwagi o kastracji koni patrz H. Kobryń 1984, s. 50.

LITERATURA

- Ambros C. 1991, Kostrove zvyšky koňa zo staromadarského pohrebiska v Nesvodach, AR 43, s. 281 – 184.
- Ambros C., Müller H.-H. 1980, Frühgeschichtliche Pferde skelett aus dem Gebit der Tschechoslowakei, Bratislava.
- Baranowski T. 1996, Pochówki koni z Tumian, w woj. olsztyńskim, AP 41, s. 65 – 130.
- Caune A. 1995, Archäologische Zeugnisse von den heidnischen Volksglauben in Riga während des 12 – 13 Jahrhunderts, Św 40, s. 26 – 42.
- Chalikowa E.A. 1976, Rannievengerskije pamiatniki niznego Prikamja i Priuralja, Sovietskaja Archeologija, t. 3, Moskva.
- Dembińska M. 1975, Zmiany w strukturze hodowli na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu, KHKM 23, s. 215 – 224.
- Dzięciolowski E. 1991, Rozmieszczenie stanowisk archeologicznych w Lednickim Parku Krajobrazowym, s. 43 – 56, [w:] Wstęp do paleoekologii Lednickiego Parku Krajobrazowego, red. K. Tobolski, Poznań.
- Eliade M. 1993, Sacrum, mit, historia, Warszawa.
- Gediga B. 1996, Chrystianizacja i utrzymanie się przedchrześcijańskich praktyk kulturowych na Śląsku, [w:] Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej, t. 1, red. Kurnatowska, Wrocław, s. 159 – 167.
- Gieysztor A. 1982, Mitologia Słowian, Warszawa.
- Godynicki Sz., Kruszona W., Schramm W., Makowiecki D. 1993, Szczątki kostne konia (Equus Przewalski F. Caballus L.) z wykopalisk na Ostrowie Lednickim, Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu, t. 252, Archeozoologia, s. 15 – 26.
- Górecki J., Łastowiecki M., Wrzesiński J. 1994, Wczesnośredniowieczne budownictwo mieszkalne Ostrowa Lednickiego, SL 3, s. 21 – 45.
- Hanuliak M. 1994, Malé Koshiy. Pohrebisko z 10 – 11. Staročia, Nitra.
- Hensel W. 1973, Polska starożytna, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.
- Hilczler-Kurnatowska Z. 1982, Zakładzina, SSS, t. 7, s. 52 – 54.
- Jaskanis J. 1974, Obrządek pogrzebowy Zachodnich Bałtów u schyłku starożytności (I – V w.n.e.), Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.
- Kempiński A.M. 1993, Słownik mitologii ludów indoeuropejskich, Poznań.
- Kobryń H. 1984, Zmiany niektórych cech morfologicznych konia w świetle badań kostnych materiałów wykopaliskowych z obszaru Polski, Warszawa.
- Kopaliński W. 1990, Słownik symboli, Warszawa.
- Koperski A. 1982, Cmentarzysko „staromadziarskie” w Przemysłu, PiM MAEŁ SA, t. 29, s. 261 – 167.
- Koperski A., Parczewski M. 1978, Wczesnośredniowieczny grób Węgra-koczownika z Przemysła, AAC 18, s. 151 – 199.
- Kurnatowska Z. 1991, Z badań nad przemianami organizacji terytorialnej w państwie pierwszych Piastów, SL 2, s. 11 – 22.
- 1991a, Tworzenie się państwa pierwszych Piastów w aspekcie archeologicznym, [w:] Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej, red. L. Leciejewicz, Wrocław, Warszawa, s. 77 – 98.
- 1993, Przemiany lokalnych ośrodków władzy w XI-XII wieku w Wielkopolsce, [w:] Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI-XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej, red. S. Moździoch, Wrocław, s. 21 – 29.
- Lasota-Moskalewska A. 1977, Ocena morfologii kości bydłych z „Gajowizny”, [w:] Cmentarzysko kultury amfor kulistych w Złotej Sandomierskiej, Wrocław, s. 97 – 132. 1997, Podstawy archeozoologii. Szczątki ssaków, Warszawa.
- Leśny J. 1973, W sprawie kultu pogańskiego na Ostrowie Lednickim we wczesnym średniowieczu, SIAN 21, s. 119 – 135.
- Lewicki T. 1988, Kabarowie (Kawarowie) na Rusi, na Węgrzech i w Polsce we wczesnym średniowieczu, [w:] Studia nad etnogenезą Słowian i kulturą Europy średniowiecznej, t. 2, Warszawa, s. 77 – 88.
- Łowmiański H. 1986, Religia Słowian i jej upadek, Warszawa.
- Makowiecki D. 1997, Hodowla oraz użytkowanie zwierząt na Ostrowie Lednickim w średniowieczu, Poznań (maszynopis niepublikowanej pracy doktorskiej).
- Miś A. L. 1997, Przedchrześcijańska religia Rugian, SIA 38, s. 105 – 149.
- Müller H.-H. 1985, Frühgeschichtliche Pferde skelettfunde im Gebit der Deutschen Demokratischenn Republik, Beiträge zur Archäozoologie, t. 4, Weimar.

- Müller-Wille M. 1970 – 1971, Pferdegrab und Pferdekopfer im frühen Mittelalter, Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, t. 20 – 21, s.119 – 248.
- Nadolski A., Abramowicz A., Poklewski T. 1959, Cmentarzysko z XI wieku w Lutomierniku pod Łodzią, Łódź.
- Nowak A. 1966, Badania archeologiczne na Ostrowie Lednickim, pow. Gniezno w 1963 roku, SIA 18, s. 179 – 189.
- Piekarczyk S. 1979, Mitologia germańska, Warszawa.
- Pyrgała J. 1973, Gospodarcze i konsumpcyjne aspekty chowu zwierząt udomowionych na ziemiach polskich między I w. p.n.e. a IV w. n.e., KHKM 21, s. 483 – 493.
- Rajewski Z. 1973, Das Pferd im Glauben bei den Slawen im frühen Mittelalter, [w:] Slavjanite i sredizemnomorsijat svjat VI — XI vek, Sofia, s. 231 – 237.
- 1974, Koń w wierzeniach Słowian wczesnośredniowiecznych, WA 39, s. 516 – 521.
- Słupecki L. P. 1998, Wyrocznie i wróżby pogańskich Skandynawów, Warszawa.
- Szafański W. 1983, Płock we wczesnym średniowieczu, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.
- Szymański W., Dąbrowska E. 1979, Awarzy. Węgrzy, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.
- Świeżyński K., Wyrost P. 1973, Szczątki z grobów zwierzęcych jako przedmiot badań archeozoologicznych, KHKM 21, s. 455 – 460.
- Urbańczyk S. 1991, Dawni Słowianie. Wiara i kult, Wrocław, Warszawa, Kraków.
- Węgrzynowicz T. 1982, Szczątki zwierzęce jako wyraz wierzeń w czasach ciepłopalenia zwłok, Warszawa.
- Wrześiński A., J. 1992, Sprawozdanie z badań na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku szkieletowym w Dziekanowicach, stan. 22, gm. Łubowo, woj. poznańskie, WSA 1, s. 103 – 112.
- 1996, Grób „pradziejowy” z Dziekanowic, gm. Łubowo, woj. poznańskie, stan. 22, SL 4, s. 325 – 338.
- Żak J. 1957, Czy grób uzbrojonego jeźdźcy z Ciepłego, pow. Tczewski, jest grobem skandynawskim?, AP 1, s. 164 – 180.
- Żurowska K. 1993, (red.) U progu chrześcijaństwa w Polsce. Ostrów Lednicki, Kraków.

DAS GRAB EINES PFERDES AUS DZIEKANOWICE

Zusammenfassung

Das frühmittelalterliche Skelettgräberfeld in Dziekanowice, Fst. 22 (Gemeinde Łubowo, Woj. Poznań) liegt am östlichen Ufer des Lednica-Sees, ca. 90 m weit von dem Brückenübergang auf Ostrów Lednicki (Abb. 1). 404 bisher freigelegten Skelettgräber (Abb. 2) werden auf den Zeitraum von der Mitte des 11. bis Ende des 12. Jh. datiert.

In der Ausgrabungskampagne 1993 wurde ein Grab eines Pferdes freigelegt (Abb. 4 und 5). In der Tiefe von ca. 90 – 100 cm unter der gegenwärtigen Nutzfläche befand sich das Skelett eines Pferdes, der in anatomischer Anordnung gelegt war. Das Pferd lag auf der linken Seite in einer 240x240 cm großen Grube. Unter den vorderen Gliedern (ohne Hufe!) befanden sich kleine Steine. Über dem Skelett, in der Höhe des Brustkastens, lagen zwei große (60 – 70 cm Durchmesser) Granitgesteine. Das Skelett gehörte einem Hengst, der im Alter 15 – 18 Jahre gestorben ist, im Hinterteil ca. 142 cm hoch, mit stark ausgeriebenen Oberflächen der linken und rechten Backenzähnen des Unterkiefers.

Das Pferdegrab wurde vom Grab 21/92 beschädigt (Abb. 2 – 5). Infolge der Beschädigung wurde dem Skelett des Pferdes der Schädel entzogen und der erste Halswirbel verlagert. Es fehlt an keinerlei Beigaben sowohl in dem Männergrab (Grab 21/92) als auch in dem Pferdegrab, was deren genaue Chronologie unmöglich machte. Nur ihre gegenseitige Relation ermöglicht die Bestimmung einer relativen Chronologie — das Pferdegrab ist älter als das Grab 21/92, das zu dem auf den Zeitraum von der Mitte des 11. bis Ende des 12. Jh. datierten Gräberfeld gehört.

Um die Chronologie des Pferdegrabes anzunähern, wurden die Fragmente des Skeletts des Pferdes (und auch von 4 anderen Gräbern aus dem Gräberfeld) einer Radiokarbonanalyse unterzogen. Erhaltene Ergebnisse (Tabelle 1) lassen es zu, den chronologischen Horizont des Pferdegrabes zu bestimmen. Seine Entstehungszeit kann mit der frühmittelalterlichen Zeit, jedoch mit der Zeit vor dem Funktionieren des Gräberfeldes verbunden werden.

ABBILDUNGEN

Abb. 1. A — Besiedlungsspuren aus dem Frühmittelalter um den Lednica-See: 1 — Phase D, 2 — Phase D-E (nach E. Dzieciolowski 1991, Abb. 11); B — Gebiet des Ostrów Lednicki (OL) mit der Lage der Fundstelle Dziekanowice, Fst. 22 (Dz 22) auf dem Hintergrund der frühmittelalterlichen Siedlungen aus der Phase D (Untersuchungen — Archäologische Aufnahme Polens); hypothetische Grenzen des Gräberfeldes Dziekanowice 22 auf dem Hintergrund des untersuchten Geländes (Zustand 1996)

Abb. 2. Gebiet des Gräberfeldes (Zustand Juli 1997) mit der Lage: des Pferdegrabes (A), des „urgeschichtlichen“ Grabes (B) und sonstiger Gräber, die einer C-14 Analyse unterzogen wurden

Abb. 3. Dziekanowice, Fst. 22. A. Grundriß des Grabes 21/92, K — Pferdeknochen.

Abb. 4. Dziekanowice, Fst. 22. A. Grundriß des Pferdegrabes: A — vor dem Abnehmen der Steine, B — nach dem Abnehmen der Decksteine.

Abb. 5. Dziekanowice, Fst. 22. A. Skelett des Pferdes nach dem Abnehmen der Steine.

DANIEL MAKOWIECKI
Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Oddział w Poznaniu
MARZENA MAKOWIECKA
Pracownia Archeologiczno-Przyrodnicza

ANALIZA ARCHEOZOOLOGICZNA POCHÓWKU KONIA

WSTĘP

W trakcie archeologicznych badań wykopaliskowych prowadzonych na cmentarzystku wczesnośredniowiecznym w Dziekanowicach, stan 22 w 1993 roku przez A. i J. Wrzesińskich z Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, odkryto grób konia. Na podstawie dat radiowęglowych C14 ustalono jego chronologię na okres wczesnego średniowiecza — 1100 ± 130 BP (Wrzesińska, Wrzesiński w druku). Celem niniejszej pracy jest przeprowadzenie analizy anatomicznej, morfologicznej i osteometrycznej szkieletu i zębów konia.

MATERIAŁ I METODY

Odkryty szkielet spoczywał w pozycji bocznej prawej z nogami wyprostowanymi. Był umieszczony w jamie o kształcie zbliżonym do czworokąta, na głębokości 90–100 cm, o długości 240 cm, szerokości 240 cm. Pochówek był zorientowany na osi wschód — zachód. Szkielet spoczywał w pozycji bocznej prawej z nogami wyprostowanymi. Szkielet in situ, ułożony w porządku anatomicznym, nie zawierał jedynie czaszki, która została prawdopodobnie zniszczona przez późniejszy wkop grobu nr 21/92, ponadto odnotowano brak przednich członów palców dalszych (tab. 1).

Wiek śmierci konia oraz płeć ustalono na podstawie uzębienia żuchwy, stosując dane Lutnickiego (1972) i Habermehla (1975). Ponadto zbadano szkielet pod względem obecności na kośćcu śladów pochodzenia antropogenicznego.

Kości zmierzono według zaleceń Driesch (1976), stosując angielską nomenklaturę oraz skróty definiujące punkty pomiarowe. Ocenę wysokości w kłębie konia przeprowadzono na podstawie danych zawartych w tabeli Vitta (1952).

WYNIKI

W zbadanym szkielecie odnotowano jedynie brak czaszki oraz przednich członów palcowych dalszych (tab. 1). Stan zużycia zębów siecznych żuchwy pozwala uznać, że w chwili śmierci koń był w wieku około 15 – 18 lat. Obecność dobrze wykształconych kłów w żuchwie wskazuje na męską płć osobnika, z którego pochodził szkielet. Badania kości na obecność śladów pochodzenia antropogenicznego, pozwoliły na odnotowanie śladów deformacji mechanicznej powierzchni zębów przedtrzonowych P2 lewego i prawego na skutek silnego tarcia (ryc. 1, 2). Poza wymienioną obserwacją, nie stwierdzono żadnych innych śladów pochodzenia antropogenicznego, które mogłyby być związane z uśmierceniem zwierzęcia przez człowieka oraz zabiegami związanymi z czynnościami, zmierzającymi do uzyskania skóry lub mięsa.

Tabela 1.
Skład anatomiczny odkrytego szkieletu konia z Dziekanowic, stan 22.

Kość	Lewa	Prawa
Czaszka		0
K. gnykowa	1	
Żuchwa	1	1
Kręgi szyjne		6
Kręgi piersiowe		18
Kręgi lędźwiowe		7
K. krzyżowa		1
Kręgi ogonowe		5
Żebra	18	18
Mostek		1
Łopatka	1	1
K. ramienna	1	1
K. promieniowa	1	1
K. łokciowa	1	1
K. miedniczna	1	1
K. udowa	1	1
Rzepka	1	1
K. piszczelowa	1	1
K. strzałkowa	1	1
Kości nadgarstka	7	7
Kości śródreżca	3	3
Kości stępu	6	6
Kości śródstopia	3	3
Człon palcowy bliższy	2	2
Człon palcowy środkowy	2	2
Człon palcowy dalszy	1	1
Trzeszczki członów palcowych	4	6
Razem		152

Ryc. 1. Starcie korony na zębach przedtrzonowych P2, prawego łuku zębego powstałe na wskutek noszenia przez konia wędzidla.

Wartości pomiarów żuchwy oraz kości kończyny piersiowej i miedniczej zawarto w tabelach 1 – 6. Wysokość w kłębie obliczona z długości całkowitych kości długich kończyn zawiera się w przedziale od 135,7 cm do 145,5 cm przy 142,1 cm (tab. 7). Wartość wskaźnika szerokości trzonu obliczona dla kości śródrcza i śródstopia wynosi odpowiednio 15,45 i 12,1.

Tabela 2.

Wyniki pomiarów żuchwy konia z Dziekanowic, stan 22.

Pomiar	mm
Lenght from the angle: Gonion caudale – Infradentale	407,0
Lenght from the condyle: aboral border of the condyle process – Infradentale	430,0
Lenght: gonion caudale – aboral border of the alveolus of M3	145,0
Lenght of the horizontal ramus: aboral border of the alveolus of M3 – Infradentale	262,3
Lenght: Gonion caudale – oral border of the alveolus of P2	304,0
Lenght of the cheektooth row, measured along the alveoli on the buccal side	160,5
Lenght of the molar row, measured along the alveoli on the buccal side	80,7
Lenght of the premolar row, measured along the alveoli on the buccal side	80,5
Lenght of the diastema: oral border of the alveolus of P2 – aboral border of the alveolus of I3	(59,5)
Aboral height of the vertical ramus: Gonion ventrale – highest point of the condyle process	237,4
Middle high of the vertical ramus: Gonion ventrale deepest point of the mandibular notch	219,7
Oral height of the vertical ramus: Gonion ventrale – Coronion	(255,0)

Ryc. 2. Starcie korony na zębach przedtrzonowych P2, lewego łuku zębowego powstałe na wskutek noszenia przez konia wędzidła.

Tabela 3.

Wyniki pomiarów łopatki konia z Dziekanowic, stan. 22.

Pomiar	Lewa	Prawa
HS	357,4	362,0
DHA	377,0	381,0
Ld	187,0	184,0
SLC	66,8	68,0
GLP	100,1	99,5
LG	60,2	62,4
BG	54,6	56,4

Tabela 4.

Wyniki pomiarów kości długich kończyn konia z Dziekanowic, stan. 22.

Pomiar	Kość ramienna		Kość promieniowa		Kość udowa		Kość piszczelowa	
	lewa	prawa	lewa	prawa	lewa	prawa	lewa	prawa
GL			345,0	344,5	402,5	405,2	366,5	362,0
PL			329,0	329,0				
GLl	292,5	289,3						
GLC	278,5	276,0			363,0	363,0		
LI			322,0	322,0			327,8	326,8
Bp	101,0	100,8	93,0	92,8	125,4	126,8	111,0	110,5
SD	37,8	38,4	42,2	43,5	43,6	42,1	44,6	45,3
Bd	88,7	88,0	82,7	81,5	101,8	101,2	82,1	82,5
BT	83,0	82,8						

Tabela 5.
Wyniki pomiarów kości śródreżca i śródstopia konia z Dziekanowic, stan. 22.

Pomiar	Kość śródreżca III		Kość śródstopia III	
	lewa	prawa	lewa	prawa
GL	236,7	236,8	275,6	275,5
GLI	232,5	233,5	272,0	272,0
LI	228,0	227,9	266,1	266,1
Bp	54,4	55,3	54,6	53,2
SD	36,4	37,0	33,6	33,1
Bd	53,4	53,8	54,2	53,9

Tabela 6.

Wyniki pomiarów członów palcowych konia z Dziekanowic, stan. 22.

Pomiar	Człon palcowy bliższy			Człon palcowy środkowy		
	przedni	tylny		przedni	tylny	
	prawy	lewy	prawy	prawy	lewy	prawy
GL	93,9	91,9	91,7	52,3	53,7	54,1
Bp	62,5	60,1	59,0	58,5	58,2	58,2
Bfp	53,6	56,2	55,8	50,8	48,0	49,3
SD	37,2	37,2	35,9	47,8	45,9	44,7
Bd	52,3	51,2	50,8	54,0	49,8	48,4
Bfd	47,7	46,3	45,9			

Tabela 7.

Wysokość w kłębie konia z Dziekanowic, stan. 22
określona na podstawie tabeli Vitta (1952).

Kość	Wysokość w kłębie (cm)	
	lewa	prawa
Kość ramienna	137,0	135,7
Kość promieniowa	142,0	141,8
Kość udowa	141,0	142,1
Kość piszczelowa	145,5	141,8
Kość śródreżca	146,1	146,1
Kość śródstopia	141,8	141,8
Wartość średnia	142,1	

ANALIZA UZYSKANYCH DANYCH

Odkryty w Dziekanowicach na stan. 22 szkielet konia jest jedynym, jak dotąd przypadkiem wskazującym na fakt grzebania konia przez ludność zamieszkującą kompleks osadniczy, w skład którego obok wymienionego stanowiska wchodzi m.in. grodzisko i podgrodzie na Ostrowie Lednickim, stan. 1 i stan. 2. Z wymienionego zespołu

osadniczego znany jest w literaturze szkielet konia wraz ze szkieletem człowieka, które zostały odkryte w Jeziorze Lednickim, podczas podwodnych badań wykopaliskowych, przeprowadzonych w latach 1957 i 1959 (Mikołajczyk 1961). Znaleźisko to powiązane z najazdem czeskim w 1038 – 1039 roku. Brak opisu metod eksploracji, szczegółowego kontekstu oraz opracowań przyrodniczych (antropologicznych i archeozoologicznych), pomniejsza jednak wartość merytoryczną wymienionego odkrycia oraz jego przydatność do studiów porównawczych. W latach 1986 – 87 z dna jeziora w okolicach mostu poznańskiego wydobyto m.in. niekompletne kościce dwóch koni. Jeden z nich pochodził od klaczy w wieku 9 lat a drugi od 13 letniego osobnika męskiego. Wśród zbioru wydobytych tam kości zwierzęcych rozpoznano również kość udową człowieka. Związek wymienionego zespołu z epizodem militarnym, jest wysoce prawdopodobny (Makowiecki, Makowiecka w druku). Opisany tu szkielet różni się jednak tym, w porównaniu do wymienionych, że został znaleziony bez jakiegokolwiek wyposażenia i bez szkieletu ludzkiego a prawie kompletny skład anatomiczny oraz miejsce znalezienia wyklucza militarny jego charakter.

W literaturze przedmiotu, poświęconej badaniom pozostałości koni z obszarów zamieszkiwanych przez Słowian w okresie wczesnego średniowiecza, można spotkać opracowania materiałów, pochodzących ze stanowisk archeologicznych pełniących funkcje osad, grodów i osad podgrodowych (Müller 1980, Kobryń 1984). Występują one tam jako pojedyncze elementy kości, najczęściej fragmenty (Godynicki, Kruszona, Schramm, Makowiecki 1993: 17) ze śladami opaleń (Świeżyński, Serwatka, Kobryń 1989: 393) lub cięć (Makowiecki 1997), co umożliwia ich interpretację jako pozostałości po spożytym mięsie (Müller 1980: 92, Makowiecki 1997).

Badania kości koni ze stanowisk Stowiańszczyzny Połabskiej precyzują okoliczności kierowania do uboju osobników, które uległy wypadkowi lub chorobie (Müller 1980: 99) i w takiej sytuacji ich mięso było przedmiotem konsumpcji. Szkielety kompletne koni znane są natomiast z grobów jeźdźców awarsko-słowiańskich ze Słowacji (Ambros, Müller 1980) i grobów jaćwieskich na Suwalszczyźnie a więc obszarów sąsiadujących ze Stowiańszczyzną Zachodnią. Na wymienionych terenach były one grzebane wraz z jeźdźcami. Na Suwalszczyźnie natomiast, grzebano konie żywcem, o czym świadczy m.in. pozycja brzuszno-boczna ułożonych szkieletów (Krysiak, Serwatka 1970: 219).

Na obszarze Stowiańszczyzny Zachodniej badany szkielet jest więc wyjątkiem, a zatem pozwala przypuszczać, że grzebanie koni jako całych zwierząt miało również miejsce u Słowian zamieszkujących obszar Wielkopolski.

W takiej sytuacji wydaje się być istotna próba ustalenia, jakie zachowanie kulturowe człowieka odzwierciedla badany pochówek? W tym względzie ważne jest ustalenie czy szkielet należał do konia, który zmarł śmiercią naturalną czy też został uśmiercony przez człowieka, jaka mogła być funkcja użytkowa zwierzęcia podczas życia oraz czy jego ciało zostało pochowane w całości?

Biorąc pod uwagę fakt, że kościec pochodził od osobnika starego, bez śladów i narzędzi wskazujących na intencjonalne uśmiercenie, można uznać, że śmierć zwierzęcia miała charakter naturalny. Inną przyczyną mogła być choroba zwierzęcia, która na ogół trafia się częściej właśnie w naturalny sposób u organizmów starszych. Taką interpretację można przyjąć na podstawie ułożenia anatomicznego kończyn konia, któ-

rych układ jest charakterystyczny dla skutków stężenia pośmiertnego zwierząt, zmarłych śmiercią naturalną.

Badania śladów pochodzenia antropogenicznego, w wyniku których nie stwierdzono żadnych śladów cięć ostrym narzędziem pozwalają dodatkowo przyjąć, że po śmierci nie zdejmowano skóry ze zwierzęcia a jego mięso nie było konsumowane. Należy jednak zastanowić się nad brakiem, w opisanym szkielecie, przednich członów palcowych dalszych, czyli tzw. kości kopytowych kończyny piersiowej. Podczas życia zwierzęcia kości te obudowane są rogową puszką kopyta, do której mogły być umocowane podkowy. Nie można więc wykluczyć, że badany osobnik miał podkute kończyny piersiowe a po jego śmierci odjęto mu puszkę kopytową wraz ze wspomnianymi członami, w celu odzyskania podków.

O funkcji konia, jaką pełnił za życia można wnioskować na podstawie odnotowanego starcia korony, na zębach przedtrzonowych P2, prawego i lewego łuku zębowego (ryc. 1, 2). Starcia takie mogły powstać na skutek długo działającego czynnika powodującego mechaniczną modyfikację naturalnego kształtu zęba. Takim czynnikiem mogło być wędzidło noszone przez konia podczas jego długiego życia. Tak więc uznanie go za osobnika użytkowanego jako wierzchowca jest wysoce prawdopodobne.

Obliczona wysokość w kłębie, która w tym przypadku wynosi około 142 cm jest charakterystyczna dla koni średnich według klasyfikacji Vitta (1952) a według kryteriów przyjętych przez Kobrynia (1984) należał on do klasy koni średnio wysokich. Osobniki o takim wzroście zaliczają się do grupy koni najwyższych wśród populacji lednickiej. Stanowią one w porównaniu do grup o mniejszej wysokości w kłębie tylko około 16 % wymienionej populacji (Godynicki, Kruszona, Schramm, Makowiecki 1993). Ponadto należy dodać, że uzyskana wartość wysokości w kłębie badanego osobnika, zdecydowanie odbiega od średniej wysokości uzyskanej dla koni z grodu i podgrodzia na Ostrowie Lednickim, która wynosi 128,4 cm (Godynicki, Kruszona, Schramm, Makowiecki 1993). Ostatnie wyniki badań nad populacją koni lednickich pozwalają uznać, że w lednickim skupisku osadniczym istniały dwa morfotypy koni, różniące się cechami pokrojowymi, umożliwiającymi odmienne sposoby użytkowania (Makowiecki 1997). Według kryteriów ustalonych dla poszczególnych morfotypów, badany tu szkielet należał do koni morfotypu wyższego od 132 do 143 cm. Przypuszcza się, że właśnie osobniki o podanych parametrach użytkowane były przede wszystkim do jazdy wierzchem. Morfotyp koni o wysokości w kłębie poniżej 132 cm, w przeciwieństwie do wymienionego wcześniej, był bardziej odpowiedni do użytkowania jucznego i pociągowego (Makowiecki 1997). Badany osobnik przekracza nawet średnią wysokość w kłębie koni z grobów jeźdźców w Słowacji, z dorzecza Saale i Unstrut w Niemczech oraz z Suwalszczyzny, dla których wymieniona cecha pokroju wynosi kolejno 137,8 cm (Ambros, Müller 1980), 138 cm (Müller 1985) oraz 135 -136 cm (Krysiak, Serwatka 1970). We wspomnianych grobach przeważają lub występują wyłącznie (Suwalszczyzna) osobniki płci męskiej. W związku z przytoczonymi analogiami uznanie funkcji konia, którego szkielet odkryto w Dziekanowicach za wierzchowca jest bardzo prawdopodobne. Wysokość w kłębie oraz wartość wskaźnika szerokości trzonu kości śródreżca i śródstopia mieszczą się w zakresie typowym dla populacji koni typu wschodniego, które w średniowieczu były powszechnie użytkowane w Europie środkowej i wschodniej (Bökönyi 1974). Można więc przypuszczać, że osobnik pochowany w Dziekanowicach należał do wymienionej populacji.

PODSUMOWANIE

Na podstawie przeprowadzonej analizy można przyjąć, że odkryty szkielet należał do konia płci męskiej. Cechy pokroju ustalone dla osobnika wymienionego gatunku wyróżniały go spośród ówczesnie żyjącej populacji i zadecydowały o użytkowaniu jako wierzchowca. Odkryty grób w kontekście znanych dotychczas znalezisk szczątków konia w obrębie Słowiańszczyzny Zachodniej jest pierwszym w tej strefie. Fakt ten pozwala przypuszczać, że zwyczaj grzebania koni jako całych zwierząt na wymiennym obszarze miał również miejsce. Być może następne odkrycia pozwolą na ustalenie znaczenia tego zwyczaju we wczesnośredniowiecznym systemie kulturowym wymienionego obszaru.

LITERATURA

- Ambros C., Müller H.-H. 1980, Frühgeschichtliche Pferdskelettfunde aus dem Gebiet der Tschechoslowakei. Bratislava.
- Bökönyi S. 1974, History of domestic mammals in central and eastern Europe. Budapest.
- Driesch v. d. A. 1976, A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites. Harvard.
- Godynicki S., Kruszona W., Schramm Z., Makowiecki D. 1993, Szczątki kostne konia (*Equus przewalskii* f. *caballus* L.) z wykopalisk na Ostrowie Lednickim. Roczniki AR w Poznaniu, t. 252. Archeozoologia 18: 15 – 26.
- Habermehl K. H. 1975, Die Altersbestimmung bei Haus und Labortieren. Berlin, Hamburg.
- Kobryń H. 1984, Zmiany niektórych cech morfologicznych konia w świetle badań kostnych materiałów wykopaliskowych z obszaru Polski. Warszawa.
- Krysiak K., Serwatka S. 1970, Groby koni w jaćwieskich kurhanach z Korklin na Suwalszczyźnie. Rocznik Białostocki, t. 9: 211 – 228.
- Lutnicki W. 1972, Uzębienie zwierząt domowych. Warszawa.
- Makowiecki D. 1997, Hodowla oraz użytkowanie zwierząt na Ostrowie Lednickim w średniowieczu. Niepublikowana praca doktorska. Instytut Archeologii i Etnologii PAN. Oddział w Poznaniu.
- Makowiecki D. Makowiecka M. w druku, Zwierzęce szczątki kostne z podwodnych badań archeologicznych Mostu Poznańskiego w Rybitwach, stanowisko 3a.
- Mikołajczyk G. 1961, Badania na Ostrowie Lednickim, pow. Gniezno, w 1957 – 1959 r. SpAr, t. 13: 139 – 144.
- Müller H.-H. 1980, Zur Kenntnis der frühgeschichtlichen Pferde bei den Slawen zwischen Elbe/Saale und Oder. PAR, t. 28: 91 – 122.
- 1985, Frühgeschichtliche Pferdskelettfunde im Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik. Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte. Weimar.
- Wrzesińska A., Wrzesiński J. 1998, Grób konia z Dziekanowic. SL, 5, s. 103 – 115.
- Vitt O. V. 1952, Лошадь пазырских курганов. Sovetskaja Archeologija, 16: 163 – 205.

ARCHÄO-ZOOLOGISCHE ANALYSE DES PFERDEGRABENS

Zusammenfassung

Das Thema dieser Erarbeitung ist ein Pferdeskelett, freigelegt auf dem frühmittelalterlichen Gräberfeld in Dziekanowice, Fst. 22, dessen Depositzeit auf Grund von Radiokarbonaten $14C$ für das Jahr 1100 ± 130 BP (Wrzesińska, Wrzesiński 1998) bestimmt wurde.

Das Skelett lag in rechter Seitenposition, mit ausgestreckten Beinen. Es befand sich in einer Grube mit viereckähnlicher Form, 90 – 100 cm tief, 240 cm lang, 240 cm breit, Kopflege in der Ost-West-Achse. Dem Skelett in situ, gelegt in anatomischer Anordnung fehlte nur der Schädel, der wahrscheinlich durch das spätere Ausgraben des Grabes Nr. 21/92 vernichtet wurde. Außerdem fehlten die vorderen Glieder von weiteren Fingern (Tab. 1). Das Skelett gehörte zu einem Einzelwesen des männlichen Geschlechts, mit dem Hinterteil in Höhe von 142,1 cm (Tab. 7). Das Alter des Tieres zum Todeszeitpunkt wurde als 15 – 18 Jahre bestimmt. In den Zahnreihen des Unterkiefers wurden die Spuren einer mechanischen Deformation der Oberfläche des linken und rechten Backenzahnes P2 infolge einer starken Reibung festgelegt (Abb. 1, 2).

Das freigelegte Pferdeskelett ist der einzige bisher Fall, der auf die Pferdebestattung durch die Bevölkerung, die den Besiedlungskomplex in der Umgebung des Lednica-Sees bewohnte, hinweist. Auf dem Gebiet der westslawischen Länder ist es eine Ausnahme, die vermuten läßt, daß die Bestattung der Pferde als ganze Tiere auch bei den Slawen, die auf dem Gebiet Großpolens wohnten, stattgefunden hat. Die Tatsache berücksichtigend, daß das Skelett von einem alten Pferd stammt, ohne Spuren und Werkzeuge, die auf intentionelle Tötung hinweisen würden, wurde als wahrscheinlich angenommen, daß der Tod dieses Tieres einen natürlichen Charakter hatte. Eine solche Interpretation kann auf Grund der anatomischen Lage der Pferdebeine angenommen werden, die für die Folgen einer Totenstarre der infolge des natürlichen Todes gestorbenen Tiere charakteristisch ist.

Die Untersuchungen der Spuren von anthropogener Herkunft, infolge welcher keine Spuren des Schneidens mit scharfem Werkzeug festgestellt wurden, lassen es zusätzlich annehmen, daß die Haut aus dem Tier nach seinem Tode nicht gezogen und sein Fleisch nicht gegessen wurde. Der Mangel an Gliedern von weiteren Fingern (*Phalanx distalis III*) der linken und rechten Brustextremität läßt zu vermuten, daß das untersuchte Pferd beschlagen war. Nach seinem Tode wurde ihm die Hufkapsel mit den genannten Fingergliedern abgenommen, um die Hufeisen zurückzuerhalten, die so wertvoll sein mußten, daß deren Hinterlassung bei dem Tier einen großen Schaden bedeuten würde.

Das Abreiben der Krone an den Backenzähnen P2 des rechten und linken Zahnbogens (Abb. 1, 2) wurde als Beweis dafür betrachtet, daß das Pferd während seines langen Lebens ein Gebiß getragen hat.

Die im Hinterteil gemessene Höhe, die im betreffenden Fall ca. 142 cm beträgt, ist größer als durchschnittliche Höhe, berechnet für die Population der frühmittelalterlichen Pferde aus der Burg und Suburbium auf Ostrów Lednicki. Nach den neuesten Untersuchungen kann das Skelett des Pferdes aus Dziekanowice zu einem höheren Morphotyp der Pferde aus der Besiedlungsgruppierung in der Gegend von Lednica, mit der Höhe im Hinterteil von 132 – 143 cm, die vor allem zum Reiten gebraucht waren (Makowiecki 1997), gezählt werden. Das untersuchte Pferd überschreitet sogar die durchschnittliche Höhe im Hinterteil der Pferde aus den Gräbern der Reiter in der Slowakei, aus dem Saale- und Unstrutgebiet in Deutschland und aus dem Suwalki-Gebiet, für die die genannte Eigenschaft entsprechend 137,8 cm (Ambros, Müller 1980), 138 cm (Müller 1985) und 135 – 136 cm (Krysiak, Serwatka 1970) beträgt.

Die obigen Angaben und eine auf ihrer Grundlage durchgeführte Analyse lassen es zu vermuten, daß das Pferd, dessen Skelett in Dziekanowice freigelegt wurde, während seines Lebens die Funktion eines zum Reiten gebrauchten Tieres ausübte. Da das beschriebene Grab, im Kontext der bisher bekannten Funde von Pferdeüberresten auf dem Gebiet der westslawischen Länder, das erste Grab in dieser Zone ist, kann man vermuten, daß die Sitte, Pferde als ganze Tiere zu bestatten, auch auf dem genannten Gebiet bekannt war. Vielleicht werden es die nächsten Freilegungen zulassen, die Bedeutung dieser Sitte im frühmittelalterlichen Kultursystem des genannten Gebiets festzulegen.

TABELLEN

Tabelle 1. Anatomische Zusammensetzung des freigelegten Pferdeskeletts aus Dziekanowice, Fst. 22

Tabelle 2. Messungen des Unterkiefers des Pferdes aus Dziekanowice, Fst. 22

Tabelle 3. Messungen des Schulterblattes des Pferdes aus Dziekanowice, Fst. 22

Tabelle 4. Messungen der langen Extremitäten des Pferdes aus Dziekanowice, Fst. 22

Tabelle 5. Messungen der Mittelhand- und Mittelfußknochen des Pferdes aus Dziekanowice, Fst. 22

Tabelle 6. Messungen der Fingerglieder des Pferds aus Dziekanowice, Fst. 22

Tabelle 7. Die Höhe im Hinterteil des Pferds aus Dziekanowice, Fst. 22, bestimmt auf Grund der Tabelle von Vitt (1952)

ABBILDUNGEN

Abb. 1. Abreiben der Krone an den Backenzähnen P2 des rechten Zahnbogens, entstanden infolge des Gebisses.

Abb. 2. Abreiben der Krone an den Backenzähnen P2 des linken Zahnbogens, entstanden infolge des Gebisses.

ANNA WRZESIŃSKA
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

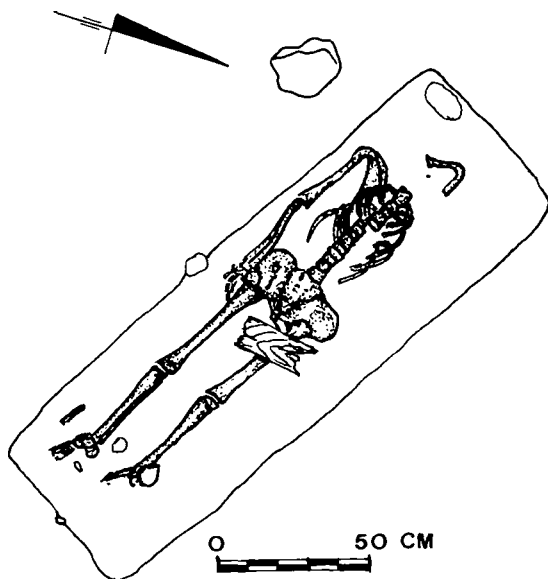
ANALIZA ANTROPOLOGICZNA POCHÓWKI SZKIELETOWEGO ZNALEZIONEGO NA STANOWISKU DZIEKANOWICE 22 B, GMINA ŁUBOWO

W październiku 1995 roku mgr Mateusz Łastowiecki badając osadę wczesnośredniowieczną na stanowisku Dziekanowice 22 B odkrył interesujący grób szkieletowy. Wystąpił on w odległości ok. 60 metrów na południowy-wschód od aktualnej, południowej granicy cmentarzyska szkieletowego Dziekanowice stan. 22 datowanego na poł. XI — po koniec XII wieku i badanego przez mgr mgr Annę i Jacka Wrzesińskich.

Zarys jamy grobowej w postaci ciemnobrązowego prostokąta o zaokrąglonych narożnikach i wymiarach 1,90 m × 0,65 m wystąpił na głębokości 0,45 m pod kolistym, regularnym układem nieprzepalonych kamieni. Wypełnisko jamy grobowej, wkopanej w gliniasty całec, stanowiła ziemia o barwie ciemnobrązowej.

Szkielet ludzki niekompletny, pierwotnie ułożony był na wznak w pozycji wyprostowanej. Kończyny górne wzdłuż tułowia, zachowana dłoń prawa ułożona wzdłuż biodra o wyprostowanych palcach, grzbietem do góry. Kończyny dolne wyprostowane i ułożone równolegle do siebie, stopy ułożone bocznie, obie na prawych powierzchniach bocznych. Palce stóp wyciągnięte w bocznym ułożeniu o przebiegu w skraj południowo-wschodni jamy grobowej. Szkielet spoczywał w partii spągowej jamy. Stwierdzono brak wyposażenia. Szkielet ułożony wzdłuż osi o kierunku wschód-zachód, czaszką zorientowany na zachód. Oś ułożenia odchyłona jest 15° na południe. Szkielet niekompletny. Brak kaloty, a zachowana nieuszkodzona żuchwa (przerzucona?) ułożona jest na gałęziach i powierzchniach żujących zębów. Brak całkowicie wszystkich kości kończyny górnej lewej wraz z kośćmi barku, łopatką i obojczykiem. Stwierdzono brak kości mostka oraz czterech pierwszych kręgów szyjnych, od I do IV kręgu. Pozostałe kości ułożone są w porządku anatomicznym. Ułożenie żuchwy, brak kaloty i lewej kończyny górnej oraz pozostałych kości wskazuje na wtórną ingerencję w pochówek. Oznacza to, iż po upływie pewnego czasu w momencie zeszkieletowania zmarłego, czyli gdy kościec był zupełnie pozbawiony części miękkich, a więc wszystkich mięśni, więzadeł i chrząstek usunięto kości bez uszkodzenia związanych z nimi stawowo pozostałych partii szkieletu. Brak urazu mechanicznego.

Materiał osteologiczny w przewodzie barwy jasnokremowej, słabo sfosylizowany. Brak śladów działania ognia.

Ryc. 1. Dziekanowice, stan. 22 B. Rzut poziomy szkieletu.

Czaszka: Zachowana tylko żuchwa. Wykazuje zaokrągloną, silnie wydatną bródkę, a kształt łuku podobny jest do rozwartej litery "U". Zachowały się wszystkie zęby. Stopień starcia mierny 3° i 3° — 4° . Na zębach widoczne są ślady kamienia nazębnego. W lewych zębach trzonowych M_1 i M_2 stwierdzono ogniska próchnicy koron. Cała żuchwa ma budowę masywną, kąty żuchwy wyginają się na zewnątrz. Pomiary żuchwy (w mm) : id-gn 29, gn-go 81, go-go 105, kdl-kdl 118, szer. gal. 31(P)/30(L).

Szkielet postkranialny: Oprócz wskazanych wcześniej, a niezachowanych kości lewego barku, lewej kończyny górnej, oraz pierwszych czterech kręgów szyjnych zachowane są wszystkie pozostałe kości szkieletu pozaczaszkowego. Kości mają budowę masywną, o dobrze wykształconych chropowatościach i wyrazistej rzeźbie. Grzebień biodrowy kości miednicznych jest szeroki, spojenie łonowe wysokie. W całym szkielecie nie stwierdzono zmian patologicznych ani śladów urazów przyżyciowych. Długość kości udowej 431(P)/438(L)mm, długość kości piszczelowej (P) 361mm, długość kości ramiennej (P) 306mm, długość kości łokciowej (P) 260mm, długość kości promieniowej (P) 235mm, długość obojczyka 143mm.

Z analizy wynika że jest to szkielet dojrzałego mężczyzny, w wieku *Maturus* (35 — 40 lat), o budowie smukłej, dobrze uwapnionym kośćcu i wydatnej rzeźbie kostnej

w miejscach przyczepów mięśniowych. Osobnik ten charakteryzował się wzrostem średnim. Wysokość ciała obliczona z długości wszystkich kości długich (średnia) metodą L. Manouvriera wynosi = 164,0 cm, metodą M. Trotter i G. Gleser wynosi = 167,0 cm.

ANTHROPOLOGISCHE ANALYSE DES SKELETTGRABES, FREIGELEGT
AUF DER FUNDSTELLE DZIEKANOWICE 22 B, GEMEINDE ŁUBOWO

Zusammenfassung

Während der Untersuchungen im 1995 wurde in der frühmittelalterlichen Siedlung — Dziekanowice, Fst. 22 B, ein Skelettgrab freigelegt, das ca. 60 m südöstlich von der südlichen Grenze des Gräberfeldes aus der Mitte des 11. — Ende des 12. Jh. lag.

In der rechteckigen Grabgrube befand sich ein nicht komplettes Skelett eines Mannes (ohne Kalotte), der im Alter Maturus, im 35 – 40. Lebensjahr gestorben ist. Der Tote lag, ausgestreckt, auf den Rücken, mit den Händen dem Rumpf entlang, der Schädel nach Westen. Keine Beigaben.

ABBILDUNGEN

Abb. 1. Dziekanowice, Fst. 22 B. Skelettgrundriß.